

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för naturresurser och
jordbruksvetenskap

Den rekreativa kyrkogården

– En analys av Hammarby kyrkogård utifrån två teorier för gröna miljöer

Emelie Andersson & Emma Rahm

Kandidatarbete 15 hp
Landskapsarkitektprogrammet, Ultuna
Institutionen för stad och land
Uppsala 2019

Titel: Den rekreativa kyrkogården – en analys av Hammarby kyrkogård utifrån två teorier för gröna miljöer

Engelsk titel: The recreational cemetery - an analysis of Hammarby Kyrkogård based on two theories for green environments

© Emelie Andersson & Emma Rahm

Handledare: Malin Eriksson, SLU, institutionen för stad och land

Examinator: Vera Vicenzotti, SLU, institutionen för stad och land

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet, fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap

Institutionen för stad och land, avdelningen för landskapsarkitektur

Omfattning: 15 hp

Nivå: Grundnivå G2E

Kurs: EX0861, Självständigt arbete i landskapsarkitektur

Kursansvarig institution: Institutionen för stad och land

Program: Landskapsarkitekturprogrammet, Ultuna

Nyckelord: Kyrkogård, parkkvalitet, restorativ miljö, Hammarby kyrkogård, grön miljö

Om ej annat anges tillhör alla bilder i arbetet författarna.

Publiceringsår: 2019

Publiceringsort: Uppsala

Elektronisk publicering: <https://stud.epsilon.slu.se/>

Sammanfattning

Genom platsbesök och en litteraturstudie ämnar detta kandidatarbete föra en diskussion kring hur kyrkogårdar lämpar sig som mångfunktionella platser och de konflikter som kan uppstå när kyrkogårdar får flera användningsområden. I litteraturstudien förklaras att kyrkogårdarna, i både nutid och dåtid, används i syfte för rekreation. Litteraturstudien visar också att konflikter kan uppstå mellan olika aktiviteter och åsikterna om vad som lämpar sig på kyrkogårdarna går isär, att visa respekt och hänsyn är dock viktigt för majoriteten. Vid platsbesöken används Sortes teori *om åtta faktorer hos en upplevelsemässigt god parkmiljö* och Kaplan, Kaplan och Ryans teori *om kvaliteter för en restaurativ miljö* på Hammarby kyrkogård i Uppsala. Detta i ett försök att bidra till förståelsen av vad som gör kyrkogårdar till uppskattade platser för rekreation. Resultatet av platsbesöken visar att Hammarby kyrkogård har kvaliteter som nämns i de båda teorierna. Analysen av resultatet visar att kyrkogårdars karaktär och utformning är viktig för vilka *åtta faktorer hos en upplevelsemässigt god parkmiljö* och *kvaliteter för en restaurativ miljö* som förekommer på kyrkogårdar. En möjlig slutsats kan således vara att kyrkogårdar kan lämpa sig för en del andra aktiviteter och möjligen skulle restaurativa aktiviteter kunna samspela med begravningsverksamheten. Kyrkogården kan därför ha potential att fungera som en mångfunktionell plats och som ett komplement till parker när städerna förtätas på grönyrtornas bekostnad.

Abstract

Through site visits and a literature study, this bachelor thesis discusses the suitability of cemeteries as multifunctional places and what conflicts that can arise between different kinds of use. Further on, the literature study reveals that cemeteries in the past and present are being used for recreation. The literature study also shows that conflicts can arise and that there are different opinions about what are considered suitable activities at cemeteries but to show respect and consideration are important for the majority. At the site visits, Sorte's *eight factors for an experiential, good park environment* and Kaplan, Kaplan and Ryan's *qualities for a restorative environment* were applied to Hammarby kyrkogård in Uppsala. This is an attempt to contribute to the understanding of why cemeteries are appreciated sites for recreation. The result of the site visits shows that Hammarby kyrkogård has qualities that are discussed in both theories. The analysis of the results shows that the character and design of cemeteries are important for which of the *eight factors for an experiential, good park environment* and *qualities for a restorative environment* that occurs in the cemeteries. A possible conclusion can thus be that cemeteries can be suitable for some other activities and restorative activities that could possibly coexist with funeral purposes. Cemeteries can therefore have potential as multifunctional places and when cities densify at the expense of the green areas cemeteries may potentially function as a complement to parks.

Innehåll

1. Introduktion	6
1.1 Teoribakgrund	6
Kyrkogårdens historiska användning	7
Kyrkogårdens användning idag	7
Sammanfattning av kyrkogårdens användning idag	8
Konflikter mellan olika aktiviteter	8
Sammanfattning av konflikter	8
Bakgrund till Hammarby kyrkogård	9
1.2 Syfte	9
1.3 Frågeställning	9
1.4 Avgränsningar	10
1.5 Begrepp	10
2. Metod	11
2.1 Litteraturstudie	11
2.2 Platsbesök	12
3. Resultat	13
3.1 Restorativ miljö	13
Restorativ miljö 1: tyst fascination	13
Restorativ miljö 2: vandrande i små utrymmen	13
Restorativ miljö 3: avskiljning från störningar	14
Restorativ miljö 4: trä, sten och gammalt	14
3.2 Parkkvaliteter	14
Parkkvalitet 1: trivsamt	14
Parkkvalitet 2: komplexitet	15
Parkkvalitet 3: helhet	15
Parkkvalitet 4: rumslighet	15
Parkkvalitet 5: kraftfullhet	16
Parkkvalitet 6: social status	16
Parkkvalitet 7: affektion	17
Parkkvalitet 8: originalitet	17
Den ideala parken	17
3.3 Platsbesök på Hammarby kyrkogård	18
Parkkvalitet 1: trivsamt	18
Parkkvalitet 2: komplexitet	19
Parkkvalitet 3: helhet	20
Parkkvalitet 4: rumslighet	21
Parkkvalitet 5: kraftfullhet	22
Parkkvalitet 6: social status	23
Parkkvalitet 7: affektion	24
Parkkvalitet 8: originalitet	25
Sammanfattning av Sortes (2005) åtta parkkvaliteter som fanns på Hammarby kyrkogård	25
Restorativ miljö 1: tyst fascination	26
Restorativ miljö 2: vandrande i små utrymmen	27
Restorativ miljö 3: avskiljning från störningar	27
Restorativ miljö 4: trä, sten och gammalt	28
Sammanfattning av restorativ miljö på Hammarby kyrkogård	28

4. Diskussion.....	29
4.1 Resultatdiskussion.....	29
4.2 Resultatets begränsningar och bidrag.....	30
4.3 Metoddiskussion.....	30
4.4 Slutsats.....	31
5. Referenser.....	32

1. Introduktion

Vid förtätning av städer världen över får grönområden ge plats åt byggnader, industriområden och hårdgjorda ytor. Detta får konsekvenser i form av sämre rekreativsmöjligheter och färre kvalitativa grönytor i staden (Haaland & van den Bosch 2015). Även i de svenska storstäderna får grönskan allt mindre plats där bostäder byggs på grönytor och innergårdarna blir mindre (Berg 2015). Detta gör att de offentliga parkerna blir allt viktigare när grönytan nära hemmet minskar (Berg 2015). I urbaniseringens tidsålder är det därför väsentligt att betrakta kyrkogårdar som grönytor och planera dem därefter (Uslu 2010). Kyrkogårdarna står stadigt när andra grönområden i den urbana staden bebyggs och kan vara en värdefull grönyta (Uslu 2010). Kyrkogårdarna är också identitetsskapande för samhället och speglar sociala värderingar (Moorehouse & Hassen 2004). Skår, Nordh och Swensens (2018) studie på Gamlebyen Gravlund och Østra Gravlund i Oslo visar att kyrkogårdarna används till rekreation och detta kan leda till konflikter med kyrkogårdarnas ursprungliga funktion som begravningsplats. I studien framkommer det att de två kyrkogårdarna har gröna, rekreativa och i jämförelse med parker i staden, unika kvaliteter (Skår, Nordh & Swensen 2018). Men även om kyrkogården har natur- och kulturkvaliteter, är det i första hand en begravningsplats (Nordh & Evensen 2018).

Med Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) teori om *kvaliteter hos en restaurativ miljö* och Sortes (2005) åtta faktorer för en upplevelsemässigt god parkmiljö som analysverktyg syftar detta kandidatarbete till att undersöka kyrkogårdars mångfunktionella roll i den allt tätare staden. Sortes (2005) åtta faktorer för en upplevelsemässigt god parkmiljö benämns hädanefter som *parkkvaliteter*. Arbetet ska också lyfta frågan om vilka rekreativa aktiviteter som lämpar sig på kyrkogården, samt vilka konflikter som kan uppstå mellan dess olika användningsområden. Genom platsbesök ämnar uppsatsen besvara frågeställningen *Vilka parkkvaliteter och kvaliteter för en restaurativ miljö har Hammarby kyrkogård i Uppsala?* Arbetet tar avstamp i litteratur för att sedan i praktiken använda Sortes (2005) *parkkvaliteter* och Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) *kvaliteter för en restaurativ miljö* som analysverktyg vid platsbesöken på Hammarby kyrkogård i Uppsala. Litteraturstudie och platsbesök kommer mynna ut i en diskussion kring kyrkogården som en mångfunktionell plats.

1.1 Teoribakgrund

I teoribakgrunden presenteras teori ur litteraturstudien. Först redogörs det för kyrkogårdars historiska användning och hur olika typer av kyrkogårdar skiljer sig åt. Därefter beskrivs det hur kyrkogårdar används idag och vilka konflikter som kan uppstå med flera användningsområden. Slutligen ges en bakgrund till Hammarby kyrkogård för att sedan redogöra för de två teorierna som använts vid platsbesöken.

Kyrkogårdens historiska användning

Kyrkogården som en plats för rekreation är inget nytt. Mycket tyder på att kyrkogården historiskt har fungerat som en mångfunktionell plats och har haft en social betydelse (Deering 2016, s. 75). På medeltiden var kyrkogården mer än bara en begravningsplats, den var också en plats för de boende i närområdet att samlas på (Lundquist 1992, s. 15), göra affärer med varandra, umgås, dansa och intill bårhusen bedrevs handel (Ariès 1975 ss. 23-24). På tidigt 1400-tal förbjöds dock musikerna, jonglörerna, teatergrupperna, all form av dans och spel (eng. gambling) och mot 1600-talets andra hälft hade toleransen för alternativ användning av kyrkogården sjunkit märkbart (Ariès 1975, ss. 23-24).

Forslund et al. (2014, ss. 21-23) beskriver de olika typerna av kyrkogårdar; gruskyrkogård, gräskyrkogård, landskapskyrkogård, parkkyrkogård, skogskyrkogård och ödekyrkogård. De börjar med att beskriva gruskyrkogård där gravplatserna för det mesta täcks med sand eller grus och fortsätter med att förklara att på en gräskyrkogård delas gräsmattor upp av gångar, buskage och häckar. De berättar att det också finns landskapskyrkogårdar och parkkyrkogårdar där den förstnämndas form liknar kulturlandskapet som omger den och där den senare har en planlösning som liknar den hos en park. Som fjärde, femte och sjätte typ av kyrkogård nämner Forslund et al. (2014, s. 21) skogskyrkogården, vilken visar på samhörigheten med naturen, och gräs- och landskapskyrkogårdarna vilka har det svenska landskapet som inspirationskälla. De utvecklar och menar att på skogskyrkogården är topografin på platsen som bestämmer utformningen, men att det också kan vara en anlagd plats. Den sista typen av begravningsplats de beskriver är ödekyrkogården där människor inte längre begravs. Dock påpekar de att en kyrkogård inte behöver vara endast en typ av kyrkogård utan kan vara delvis gräs-, skogs- och landskapskyrkogård (Forslund et al. 2014, s. 21).

Kyrkogårdens användning idag

Kyrkogårdar är uppskattade platser att gå till för att reflektera. Skår, Nordh och Swensen (2018) har studerat två 1800-talskyrkogårdar i Oslo, Gamlebyen Gravlund och Østre Gravlund. Genom sina intervjuer med kyrkogårdsbesökare får de veta att grönskan, tillsammans med stillheten och känslan av respekt för andra, är en viktig aspekt till varför platsen används mångfunktionellt. Vidare framkom det i studien att flera av de tillfrågade värdesatte den höga skötseln och ett relativt lågt besöksantal. Besökare såg också de två kyrkogårdarna som platser för reflektion och platser att gå till för att tänka efter. För Skår, Nordh och Swensen (2018) verkar det som om den ständigt närvarande döden fick besökarna på de två kyrkogårdarna att reflektera.

Kyrkogårdar är uppskattade platser för stadsnära grönska. Grabalov (2018) observerade användningen av de tre kyrkogårdarna Gamla Kyrkogården, Östra Kyrkogården och S:t Pauli kyrkogårdar i Malmö och fann att S:t Pauli kyrkogårdar vara den plats människor använder mest. Han tror att det kan bero på S:t Pauli kyrkogårdars centrala placering i staden, att den är större än de andra två kyrkogårdarna och att den är omgiven av den hårdgjorda staden och blir då en parkyta i en stadsdel där det annars är brist på parker (Grabalov 2018). Likaså får Skår, Nordh och Swensen (2018) i sin studie veta att kyrkogårdarna är mycket uppskattade som gröna, stadsnära platser för rekreation.

Många av besökarna som Skår, Nordh och Swensen (2018) intervjuade på kyrkogårdarna i Oslo såg kyrkogårdarna som platser att passera igenom eller att

stanna till på. Evensen, Nordh och Skaar (2017) kunde i sin studie av Gamlebyen Gravlund och Østre Gravlund göra samma konstateranden av kyrkogårdarnas flera användningsområden och fann att de användes som platser för rekreation. Även av Grabalovs (2018) observationer på de tre kyrkogårdarna Gamla Kyrkogården, Östra Kyrkogården och S:t Pauli kyrkogård i Malmö framkom det att kyrkogården används för flera olika aktiviteter och att människor promenerade, hade picknick och cyklade, rastade hunden, besökte gravar, joggade och att barn lekte där.

Sammanfattning av kyrkogårdens användning idag

Idag används kyrkogårdarna på fler sätt än för att endast besöka en grav. Besökare använder kyrkogården som en plats för att jogga, promenera, gå ut med hunden (Grabalov, 2018) och som en plats för rekreation (Evensen, Nordha & Skaar 2017) och reflektion (Skår, Nordh & Swensen 2018). Besökare uppskattar kyrkogårdarnas höga skötselnivå, låga besöksantal, att det är en grön plats i staden, lugnet och stillheten (Skår, Nordh & Swensen 2018).

Konflikter mellan olika aktiviteter

Genom sina studier har Deering (2016) fått insikten om att det på kyrkogården förekommer olika aktiviteter men inte alltid helt problemfritt. Studien visar att risken för konflikter ökar vid större mängd människor på en plats men att det samtidigt känns tryggare att vara där. Vidare i studien framkommer det att besökare undvek kyrkogården vissa tider på dygnet på grund av ungdomars användning av platsen (Deering 2016, s. 87). Flera av de intervjuade trodde att beteenden som att dricka, ha sex och ta droger som är förbjudna i parker och på gator förekom på kyrkogården därför att det sällan kom poliser dit (Deering 2016, ss. 81-82).

Evensen, Nordha och Skaar (2017) konstaterar att kyrkogården används på ett annat sätt än en park och när den ska användas i syften för rekreation kommer aktiviteterna att hamna i konflikt med varandra. De menar att alla typer av aktiviteter inte är lämpliga på kyrkogården och i Norge förbjuds genom skyltning aktiviteter såsom att rida, jogga, sola, cykla, köra utan särskilt tillstånd, leka och åka skidor (Evensen, Nordha & Skaar 2017).

Flera studier visar att åsikterna om vilka aktiviteter som lämpar sig på kyrkogården går isär. I Swensen, Nordh & Brendalsmos (2016) studie framkommer det att majoriteten ansåg att det är viktigt att visa respekt på kyrkogården. Att sova eller dricka alkohol ansågs inte som respektfullt beteende medan en del intervjuade tyckte att det var acceptabelt att promenera med hunden på kyrkogården eller sola på en bänk (Swensen, Nordh & Brendalsmo 2016). Likaså visar Grabalovs (2018) webbenkätundersökning, där 149 personer svarade, att människors attityder till jogging på kyrkogården är tvädelad. Enkätsvaren visar att vissa ansåg att det var respektlöst att jogga på kyrkogården medan andra ansåg att det var okej då de ändå kände en vördnad och respekt när de joggade igenom kyrkogården (Grabalov 2018).

Sammanfattning av konflikter

Med fler besökare på kyrkogården skapas en känsla av trygghet samtidigt som risken för konflikter ökar (Deering 2016). Åsikterna kring vad som anses vara en lämplig aktivitet på kyrkogården varierar stort mellan människor (Swensen, Nordh & Brendalsmos 2016) där en del tycker att exempelvis jogging (Grabalov, 2018),

promenera med hunden och sola på en bänk (Swensen, Nordh & Brendalmo 2016) är acceptabla aktiviteter. Alla aktiviteter anses dock inte vara passande och på flera kyrkogårdar i Norge förbjuds vissa aktiviteter genom skyltning (Evensen, Nordha & Skaar 2017).

Bakgrund till Hammarby kyrkogård

Hammarby kyrkogård i Uppsala invigdes 1937 och är 3,5 hektar stort (Svenska kyrkan u.å). Hammarby kyrkogård delas upp i två delområden, Den ursprungliga delen med kist- och urngravsområden och Skogspartiet, med urngravar (Svenska kyrkan, u.å). Dessa två delområden kan ses i figur 1.

Hammarby kyrkogård ligger bredvid Dag Hammarskjölds väg med Kronparken som granne till norr och Ulleråker till öster. Idag består den sydvästra delen av Ulleråker mot Dag Hammarskjölds väg mestadels av skog. Ulleråker är dock under exploatering där 6000-8000 bostäder ska byggas (Uppsala kommun 2016, s. 6).

Figur 1. Kartan visar de olika delområdena på Hammarby kyrkogård och dess relation till omgivningen. Bakgrundsbild: GSD-Ortofoto, raster ©Lantmäteriet

1.2 Syfte

Uppsatsen syftar till att, utifrån ett exempel, diskutera kyrkogårdars potential som mångfunktionella platser. Med litteraturen som grund ämnar uppsatsen föra en diskussion om kyrkogårdarnas flera användningsområden samt vilka konflikter som kan uppstå.

1.3 Frågeställning

Vilka *parkkvaliteter* och *kvaliteter för en restaurativ miljö* har Hammarby kyrkogård i Uppsala?

1.4 Avgränsningar

För att kunna använda Sorters (2005) teori om *parkkvaliteter* och Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) teorier om *kvaliteter hos en restaurativ miljö* som analysverktyg avgränsas uppsatsen till att besöka en kyrkogård, Hammarby kyrkogård i Uppsala. Kaplan, Kaplan och Ryan (1998) tar upp fem *kvaliteter för en restaurativ miljö*. Den femte kvaliteten *Utsikt från fönstret* anses inte relevant i detta kandidatarbete och har därför inte använts i vidare analys av Hammarby kyrkogård.

Litteraturen om aktiviteter på kyrkogårdar har avgränsats till att främst ta upp studier gjorda i Skandinavien, och i vissa undantagsfall, studier gjorda på andra europeiska exempel. Denna avgränsning har gjorts genom ett antagande om att det kan vara stora skillnader i synen på kyrkogårdar som en offentlig plats i olika delar av världen.

1.5 Begrepp

Oavsett om en allmän begravningsplats ligger intill en kyrka eller inte så kallas den för kyrkogård (Nationalencyklopedin u.å)

Kyrkogård används ofta synonymt med ordet begravningsplats (Boverket 2017).

Restorativ miljö är en plats för återhämtning (Kaplan, Kaplan & Ryan 1998).

Rekreation betyder “vederkvickelse, återhämtning av krafter, vila” (Svenska Akademien 2018)

2. Metod

I detta kapitel redogörs för vilka metoder som använts för att uppnå syftet och besvara frågeställningen. Först redogörs för litteraturstudien, vilka sökmotorer och sökord som använts. Därefter redogörs för hur platsbesöken utfördes.

2.1 Litteraturstudie

Litteraturstudien gjordes för att förklara kyrkogårdens flera användningsområden, både i nutid och i dåtid, samt möjliga konflikter som kan uppstå när rekreation kombineras med dess ursprungliga funktion som begravningsplats. Resultatet av litteraturstudien redovisas i teoribakgrunden och ligger till grund för diskussionen om kyrkogårdar som mångfunktionella platser.

Genom sökning i referensdatabaser som Primo, Web of science, Google Scholar och Google har litteratur tagits fram. Relevant litteratur har också hittats bland artiklarnas och böckernas referenser. Sökord som har använts är: *Urban cemetery, Good green spaces, Nature health, cemetery and park densification, compact city, cemetery and conflict, cemetery and conflict and Scandinavia, cemetery and Scandinavia and park, green and cemetery and park, "green space" and cemetery, "green area" and cemetery, olika typer av begravningsplatser, Hammarby kyrkogård, Uppsala kommun Ulleråker, parkkvaliteter, rekreation, kyrkogård, förtätning och grönyta.*

Två teorier användes som analysverktyg vid platsbesöket, dessa redovisas i kapitel 3.1 samt 3.2. Den första är Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) teori om kvaliteter hos en restaurativ miljö (*tyst fascination, vandrande i små utrymmen, avskiljning från störningar och trä, sten och gammalt*) vilken beskrivs i boken *With people in mind*. Den andra är Sortes (2005) åtta faktorer för en upplevelsemässigt god parkmiljö (*trivsamt, komplexitet, helhet, rumslighet, kraftfullhet, social status, affektion och originalitet*). Dessa faktorer presenteras i antologin *Svensk miljöpsykologi* av Johansson, M & Küller, M (red.). I Sortes (2005) kapitel, Parken för Homo Urbanis - stadsmänniskan, definierar faktorer hos den ideala parken med utgångspunkt i Rikard Küllers semantiska metod. I referenslistan till Sortes (2005) kapitel har också användbar litteratur för att beskriva de åtta faktorerna hittats.

Sortes (2005) och Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) teorier valdes utifrån hypotesen att kyrkogårdar kunde ha liknande kvaliteter med en park.

Inför platsbesöket bearbetades Sortes definitioner och där det saknades konkreta exempel för kvaliteterna formulerades egna, dessa redovisas i punktlista under respektive kvalitet i kapitel 3.2. Kaplan, Kaplan och Ryan (1998) ger exempel för respektive kvalitet för en restaurativ miljö, dessa exempel användes som grund men även egna tolkningar gjordes. Samtliga exempel, för de båda teorierna, redovisas under respektive kvalitet i teoribakgrunden och användes som stöd vid platsbesöken på Hammarby Kyrkogård.

2.2 Platsbesök

Sortes (2005) *parkkvaliteter* och Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) *kvaliteter för en restaurativ miljö* användes som analysverktyg vid platsbesöken på Hammarby kyrkogård i Uppsala. Hammarby kyrkogård valdes eftersom det närliggande Ulleråker enligt Uppsala kommun (2016, s.6) kommer få fler bostäder med 6000-8000 nya hushåll. Detta kan innebära att fler människor kommer vistas på Hammarby kyrkogård och använda platsen för rekreation. Ett första platsbesök på Hammarby kyrkogård gjordes den 2 maj 2019 klockan 09.00. Utifrån Sortes (2005) *parkkvaliteter* samt Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) *kvaliteter för en restaurativ miljö* hade exempel formulerats. Med dessa exempel som utgångspunkt identifierades ett flertal kvaliteter på Hammarby kyrkogård. En diskussion fördes och kvaliteterna dokumenterades i text och bild.

Efter platsbesöket sammanställdes resultatet. Det blev då tydligt att Hammarby kyrkogårds två olika delområden, Den ursprungliga delen och Skogspartiet (Svenska kyrkan u.å) är mycket olika och att de bör undersökas var och en för sig. De två delområdena har skilda karaktärer vilket ansågs kunna ha betydande roll för resultatet. Den 15 maj klockan 16.00 genomfördes därför ett andra platsbesök på Hammarby kyrkogård. Exempelen för var och en av Sortes (2005) *parkkvaliteter* och Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) *kvaliteter för en restaurativ miljö* var de samma som vid de första platsbesöket. Vid det andra platsbesöket applicerades de två teorierna separat på Den ursprungliga delen och Skogspartiet istället för på Hammarby kyrkogård i sin helhet.

3. Resultat

I resultatet kommer litteraturen för två teorier och resultatet av platsbesöket presenteras. Först redogörs för teorin bakom Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) *kvaliteter för en restaurativ miljö* och Sortes (2005) *parkkvaliteter*. Därefter presenteras resultatet av platsbesöket i bild och text.

3.1 Restaurativ miljö

Kaplan, Kaplan och Ryan (1998) beskriver den restaurativa miljön som en plats att gå till för att samla kraft. De menar att naturen är viktig för återhämtning och för den restaurativa miljön. Den restaurativa miljön kan omfatta stora eller små gröna miljöer och aktiviteterna kan variera, allt från vandring, promenad i stadsskogen, kolla på ekorrar eller lyssna på fåglarna (Kaplan, Kaplan & Ryan 1998, s. 67).

Restorativ miljö 1: tyst fascination

Kaplan, Kaplan och Ryan (1998) menar att människan kan fascineras av många saker i sin omgivning men att fascination kan komma i en tyst eller högljudd form. Den högljudda fascinationen upplever åskådaren i en idrottsarena och den här sortens fascination kräver fokus. Den tysta fascinationen, som ofta återfinns i naturen, är däremot inte distraherande utan ger möjlighet till reflektion (Kaplan, Kaplan & Ryan 1998, s. 69).

Tyst fascination finns enligt Kaplan, Kaplan och Ryan (1998) på platser där människan ges möjlighet att återhämta sig och reflektera genom små detaljer i naturen. Exempel på dessa små detaljer kan vara solstrålar på en vattendroppe, snö som faller, årstidsväxling eller lövens olika färger. Genom sittplatser skapas också en möjlighet att stanna till och uppleva dessa detaljer i naturen. Vidare kan *tyst fascination* också väckas genom aktiviteter till exempel trädgårdsarbete, fiske, åka kanot eller kolla på djur och växtliv (Kaplan, Kaplan & Ryan 1998, ss. 69-70).

Kaplan, Kaplan och Ryan (1998, ss. 69-70) menar att exempel på *tyst fascination* kan vara:

- » Små detaljer, till exempel solstrålar på en droppe vatten, snö som faller, årstidsväxling eller lövens olika färger
- » Aktiviteter som ger sinnesro (eng. mind filling) till exempel trädgårdsarbete och betrakta djur- och växtliv

Restorativ miljö 2: vandrande i små utrymmen

Den andra kvaliteten för en restaurativ miljö är *vandrande i små utrymmen*. Enligt Kaplan, Kaplan och Ryan (1998, s. 71) ska en plats med kvalitet av *vandrande i små utrymmen* inge en känsla av att komma till en annan värld, att komma bort och låta tankarna sväva iväg. Denna känsla stärks på en plats med mystik och en känsla av förlängning (eng. extent). Enligt Kaplan, Kaplan och Ryan (1998, s. 43) kan en plats med mystik ha slingrande vägar, flera vegetationsskikt eller en häck, detta skapar nyfikenhet på vad som finns runt hörnet.

Kaplan, Kaplan och Ryan (1998, ss. 71-72) menar att exempel på *vandrande i små utrymmen* kan vara:

- » En känsla av förlängning och nyfikenhet på vad som finns bortom det man ser, till exempel en slingrande väg, flera vegetationsskikt eller en häck

Restorativ miljö 3: avskiljning från störningar

Avskiljning från störningar (eng. separation from distraction) handlar enligt Kaplan, Kaplan och Ryan (1998) om att skapa en omslutande plats fri från störningar där stadens puls inte märks och där det ges tid för återhämtning. Detta kan göras genom att exempelvis hus skyms med träd eller buskar (Kaplan, Kaplan & Ryan 1998, s. 73).

Kaplan, Kaplan och Ryan (1998, s. 73) menar att exempel på *avskiljning från störningar* kan vara:

- » Att platsen är avskärmd från sin omgivning, till exempelvis genom att hus skyms med träd eller buskar

Restorativ miljö 4: trä, sten och gammalt

Kaplan, Kaplan och Ryan (1998, s. 75) anser att materialet i en restorativ miljö ska vara anpassat till omgivningarna för att smälta in och inte utgöra ett störningsmoment. Exempelvis en stentrappa eller en träbänk kan smälta in i naturen och bidra till en god restorativ miljö där tankarna tillåts sväva iväg (Kaplan, Kaplan & Ryan 1998, s. 75).

Kaplan, Kaplan och Ryan (1998, s. 75) menar att exempel på *trä, sten, gammalt* kan vara:

- » Att materialet på en plats är anpassat till omgivningen, till exempel en stentrappa eller en träbänk

3.2 Parkkvaliteter

I följande stycken beskrivs var och en av Sortes (2005) *parkkvaliteter*. Dessa kvaliteter är *trivsamtet, komplexitet, helhet, rumslighet, kraftfullhet, social status, affektion* och *originalitet*. Nedan presenteras också exempel på respektive kvalitet.

Parkkvalitet 1: trivsamtet

Trivsamtet hos en park är där naturelement skapar en positiv känsla hos människan. Sorte (2005) menar att människans hälsa påverkas positivt genom att vistas i park och natur och därför är trivsamteten på en plats viktig (Sorte 2005). Trivsamtet fås genom element såsom vatten, blommor, träd, buskar och stenar (Sorte 2005). Sorte (2005) nämner Ulrichs (1984) forskning samt Taylor, Wiley, Kuo och Sullivans (1998) undersökning för att beskriva trivsamtet. I Ulrichs (1984) forskning går det att läsa att natur utanför fönstret har en positiv inverkan på tillfrisknandet och att det, i undersökningen, hade betydelse för hur länge patienten behövde stanna på sjukhuset efter en operation. I Taylor, Wiley, Kuo och Sullivans (1998) undersökning går det att läsa att på en plats med färre träd lekte bara hälften så många barn jämfört med på en plats med fler träd. Mycket träd och vegetation gynnade också kreativiteten i leken (Taylor et al. 1998).

Exempel på *trivsamt*:

- » Träd, buskar, blommor, stenar och vatten

Parkkvalitet 2: komplexitet

Kontraster, variation och en artrik miljö bidrar till en parks komplexitet. Biodiversitet har blivit en allt mer eftertraktad kvalitet i parkmiljö och kan förklaras av vår förkärlek till komplexiteten som finns hos en artrik miljö (Sorte 2005). Küller (1980, s. 90) hävdar att kontraster och variation bidrar till en miljöns komplexitet och att kontrasterna uppfattas med sinnen. Vidare påpekar Kaplan, Kaplan och Ryan (1998, s. 14) att en alltför komplex miljö blir överväldigande medan en miljö med för lite komplexitet kan kännas enformig.

Exempel på *komplexitet*:

- » Variation i arter, olika sorters träd, buskar och perenner
- » Kontrasterande element, till exempel grus och gräs
- » Variation i textur, till exempel mjuk mossa och rosentaggar

Parkkvalitet 3: helhet

En god helhet utgörs av en sammanhängande miljö där ingenting avviker men där det samtidigt finns en komplexitet för att ge en variationsrik miljö. Kaplan, Kaplan och Ryan (1998, s. 14) förklarar att helheten i en park stärks när det finns återkommande element. Därtill hävdar Sorte (2005) att en förutsättning för en god gestaltad park är att helhet och komplexitet kompletterar varandra och att en dos mystik gör miljön spännande att vistas i.

Küller (1980) gör en jämförelse med hur ett rum får en helhet om dess möbler är i liknande färger och former, dock anser han att helheten måste balanseras upp med komplexitet för att inte miljön ska bli enformig.

Sorte (2005) menar att en plats med svagare helhet har element med avvikande egenskaper som stör helheten. Detta kan till exempel vara en byggnad med utstickande fasadfärg i förhållande till dess omgivning. Det avvikande elementet påverkar helheten mera om det står permanent på platsen (Sorte 2005). Vidare menar han att parkens uppgift kan vara att ge de boende i staden en helhet i en tillvaro som annars är relativt fragmenterad.

Exempel på *helhet*:

- » Ej avvikande/störande element, en byggnad målad i avvikande färg
- » Återkommande element, till exempel formklippta häckar eller träd av samma art

Parkkvalitet 4: rumslighet

Sorte (2005) refererar till sitt eget opublicerade verk som klargjort att äldre väljer öppna parkrum framför slutna. Han menar att detta möjligen kan vara för att de vill ha uppsikt, känna att de har kontroll och att de kan hinna fly undan faran om det skulle behövas (Sorte 2005).

Vidare hävdar Küller (1980) att ett rums omslutande (eng. enclosedness) funktion bidrar till att minska intrycken och förhindra överstimulering. Küller (1980) använder ett exempel där en person sitter på en sten och läser högt för en grupp människor. Stenen blir då fokuspunkten i ett upplevt rum. Vidare ger Küller

(1980) ett exempel på hur ljuset från en lägereld omsluten av mörker ger en känsla av rumslighet. Det är därför inte bara väggar och tak som är rumsbildande (Küller 1980). Robinson (2016, ss. 61-63) menar samma sak, att rumslighet kan skapas med fyra, tre och två väggar samt med endast ett objekt som påverkar de som befinner sig i dess närhet. Vidare förklarar Robinson (2016, s. 64) att det finns olika typer av rumslighet och att rumslighet kan bildas genom att en plats är visuellt öppen, visuellt slutet, fysiskt slutet eller fysiskt öppen. Han menar en plats har både visuella och fysiska rumsliga egenskaper. Ett visuellt öppet rum är en plats där väggarna är så pass låga att det går att se över dem, exempelvis låga växter. Motsatsen är ett visuellt slutet rum med höga väggar där det inte går att se ut. Ett rum som är fysiskt öppet kan skapas med låga växter som går att kliva över eller en trädrad där det går att gå emellan. Motsatsen är ett fysiskt slutet rum där väggarna är så höga att de inte går att kliva över eller gå emellan (Robinson 2016, s. 64).

Exempel på *rumslighet*:

- » Stora och små rum
- » Slutna eller öppna rum
- » Rum som är visuellt öppna eller slutna
- » Rum som är fysiskt öppna eller slutna

Parkkvalitet 5: kraftfullhet

En park kan ha både kraftfulla och ömtåliga element. Enligt Sorte (2005) kan en blomsteräng och fruktträd i blom tala till människans vårdande och beskyddande sidor. Solitära träd, hårdgjorda ytor och alléer kan i sin tur utstråla kraft och styrka (Sorte 2005).

Exempel på *kraftfullhet*:

- » Skirt och ömtåligt, till exempel en blomsteräng och fruktträd i blom
- » Kraftfullt, till exempel solitära träd, hårdgjorda ytor och alléer

Parkkvalitet 6: social status

En välskött park är en omhändertagen park. Sorte (2005) förklarar att vackra trädgårdar har genom historien varit en tydlig markör för dess ägares sociala samhällsställning. Vidare menar Sorte (2005) att det idag däremot är viktigt med hög skötsel för att en plats ska upplevas trygg. Han menar att hur väl bearbetat någonting är kan vara det som avgör om det anses vara anspråkslöst eller exklusivt. I motsats till det kan en park få en lägre *social status* om det är bristande skötsel och om den inte upplevs som omhändertagen. Besökarna kan då uppleva platsen som otrygg (Sorte 2005).

Exempel på *social status*:

- » Platsen är omvårdnad och välskött, till exempel formklippta buskar, klippt gräs, inget klotter, rengjorda sittplatser

Parkkvalitet 7: affektion

En miljö där det finns spår från en svunnen tid har enligt Sorte (2005) ett affektionsvärde. Han menar att det finns ett intresse av exempelvis kulturväxter och gamla torp vilket ger människan en anknytning till en äldre tid och att det är något behagligt i att få åldras tillsammans med ett ungt träd (Sorte 2005).

För Küller (1980) handlar *affektion* om igenkänning. Till exempel kan en plats ha ett högt affektionsvärde utan att för individen vara en välkänd och välbesökt plats, det kan exempelvis handla om ett kulturellt arv. Küller (1980) tar sig själv som exempel och menar att trots att det skulle vara hans första resa till Sverige, skulle anblicken av en blommande äng kunna få honom att känna välbehag och affektion. *Affektion* handlar om att göra en plats till sin egen och att en plats som från början hade ett lågt affektionsvärde efter en tid kan klassas högre av en individ som satt sin personliga prägel på platsen (Küller 1980).

Exempel på *affektion*:

- » Spår av det förflutna, till exempelvis en gammal; mur, hus, träd eller fornlämningar

Parkkvalitet 8: originalitet

Originaliteten på en plats skapas genom någonting oväntat och annorlunda från ens egen vardag. För att förklara *originalitet* berättar Küller (1980) om undersökningar där inomhusväggar målats i starka färger. Originaliteten hos rummen klassades som hög då det var oväntat med starka färger. Därav är det både det ovanliga och det oväntade bidrar till originaliteten (Küller 1980). Enligt Sorte (2005) skapar originaliteten i en park en känsla av att komma bort från vardagen vilket i sin tur ger människan en chans att återhämta sig (Sorte (2005)).

Exempel på *originalitet*:

- » Någonting oväntat
- » Ovanligt, inte vardagligt
- » Annorlunda miljö från det familjära

Den ideala parken

Den ideala parken behöver ha ett samspel och balans mellan alla kvaliteter. Sorte (2005) har bett forskare i miljöpsykologi att beskriva den ideala parken utifrån de åtta parkkvaliteterna som beskrivs ovan. Resultatet från dessa miljöpsykologer visar att det viktiga för den ideala parken är att komplexiteten som finns i en mångfald av arter och stor variation behöver balanseras upp med en helhet för att bevara det positiva intrycket av parken. Den sociala statusen ansågs viktig då god skötsel och ett omvårdat intryck är en väsentlig del i den ideala parken. Vidare ska rumsligheten i parken växla mellan att vara öppen och sluten för att även ge plats åt den som söker avskildhet. Originalitet är en viktig del i den ideala parken då den gör parken till en plats där besökaren kan återhämta sig men också uppleva känslan av att komma bort från vardagen. Likaså bör parken ha kontrasterande element med kraftfullhet, exempelvis stora träd, och dess motsats, exempelvis skir grönska. Slutligen ger en park med relativt hög affektion människan en känsla av det förflutna (Sorte 2005).

3.3 Platsbesök på Hammarby kyrkogård

Sortes (2005) *parkkvaliteter* och Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) *kvaliteter för en restaurativ miljö* användes som analysverktyg vid platsbesök på Hammarby kyrkogård. Exempel på de olika kvaliteterna som hittades på Hammarby kyrkogård redovisas nedan i bild och text. Resultaten redovisas, med ett undantag, separat för de två delområdena Skogspartiet och Den ursprungliga delen.

Parkkvalitet 1: trivsamhet

Figur 2 visar Skogspartiets varierade vegetation i form av björk, tall, gran, hassel, och olika sorters sly. Det finns mossbeklädda stenar och grusvägar.

Figur 3 visar planterade växter till exempel, paradibuske, häggmispel, stefanandra, tujor, björkar och ekar i Den ursprungliga delen. Där finns det också en stenvägg och grusvägar.

På Hammarby kyrkogård finns flera av de naturelement som Sorte (2005) menar bidrar till *trivsamhet*. Däremot finns inget vatten på Hammarby kyrkogård.

Figur 2: En blandning av växter i Skogspartiet bidrar till trivsamhet.

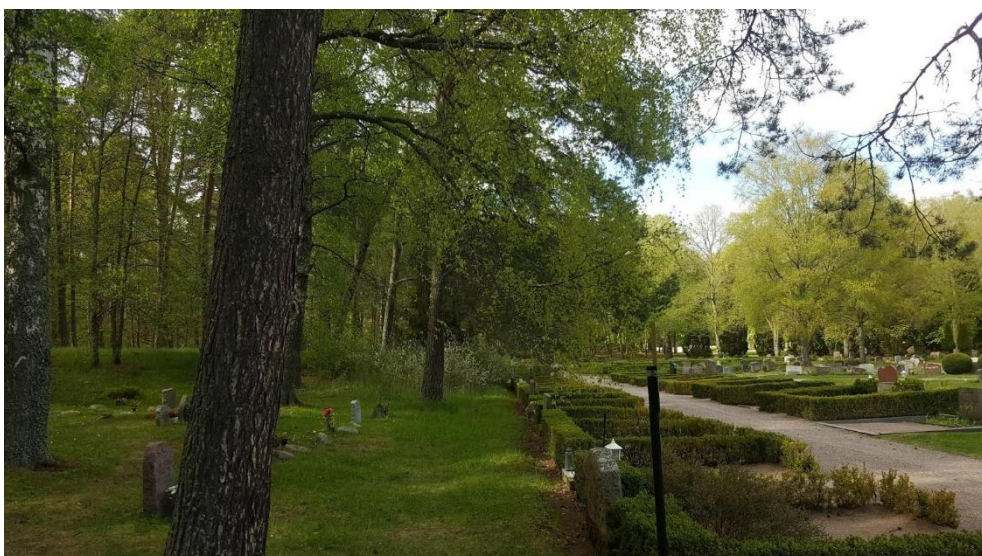
Figur 3: En variation av vegetation bidrar till trivsamtheten i Den ursprungliga delen.

Parkkvalitet 2: komplexitet

Komplexiteten i Skogspartiet återfinns i de små detaljerna, den mjuka mossan och tallens vassa barr. Tall, hassel och björk är trädslag som förekommer.

Grunden i Den ursprungliga delen är klippta gräsmattor och klippta häckar. En variation i träd och buskar, såsom gran, lind, tuja, ek, hassel, paradibuske och buxbom bidrar till komplexiteten i delområdet. Lövträdens mjuka blad och barrträdens hårda barr ger en variation i textur och bidrar till komplexiteten i Den ursprungliga delen.

Hammarby kyrkogårds två delområden, Den ursprungliga delen, och Skogspartiet har olika karaktärer, vilket framgår av figur 4, detta bidrar till komplexiteten för hela kyrkogården. I textur är både Den ursprungliga delen och Skogspartiet komplex men ger på avstånd ett sammanhållet intryck.

Figur 4: Vid gränsen mellan de två delområdena syns tydligt de olika karaktärerna vilket bidrar till hela Hammarby kyrkogårds komplexitet.

Parkkvalitet 3: helhet

I Skogspartiet växer mestadels tall, som kan ses i figur 5, detta ger en stark helhet och, för delområdet, sammanhållet intryck. Den skogslika karaktären bidrar till helhetsintrycket.

Den ursprungliga delen har, som figur 6 visar, klippta häckar av samma art vilket ger ett, för delområdet, sammanhållet intryck. Pelarekar är återkommande element.

Den ursprungliga delen och Skogspartiet har var för sig en helhet. Det är inte tydligt att det finns en sammanhållen helhet för hela kyrkogården då de båda delområdena skiljer sig åt i karaktär och vegetation.

Det finns skötselstationer runt om hela Hammarby kyrkogård. Skötselstationerna är å ena sidan avvikande element från det naturliga intrycket å andra sidan återkommande element över hela kyrkogården.

Figur 5: Återkommande tallar ger Skogspartiet en helhet.

Figur 6: Återkommande klippta häckar ger Den ursprungliga delen en helhet.

Parkkvalitet 4: rumslighet

I Skogspartiet och Den ursprungliga delen återfinns det som Robinson (2016, s. 64) kallar visuellt slutna och visuellt öppna rum samt fysiskt slutna och fysiskt öppna rum.

Skogspartiet kännetecknas av mestadels tallar. Dessa är rumsbildande där stammarna bildar väggar och dess kronor tak. Det blir en plats som är fysiskt öppen och delvis visuellt sluten. I Skogspartiet finns gläntor vilka bidrar till rumsligheten, minneslunden i figur 7 är ett sådant exempel. Minneslunden ligger uppe på en kulle och omges av tallar och buskar. Buskarna har ännu kala grenar vilket ger ett delvist visuellt slutet rum. När bladen slagit ut kan känslan av omslutenhet i minneslunden bli starkare och göra rummet visuellt slutet.

Fysiskt slutna och visuellt öppna rum återfinns i Den ursprungliga delen. Figur 8 visar hur häckar, för höga för att kliva över men tillräckligt låga för att kunna ha uppsikt, bildar fysiskt slutna och visuellt öppna rum. Lägre gravhäckarna markerar en gräns men går att kliva över och ett sådant rum är både visuellt och fysiskt öppet.

Figur 7: På en höjd ligger minneslunden, där skingras träden och ett mindre rum bildas. Rummet är delvis visuellt slutet.

Figur 8: De låga gravhäckarna till vänster i bilden skapar ett visuellt och fysiskt öppet rum. Medan de högre häckarna bildar ett fysiskt slutet men visuellt öppet rum.

Parkkvalitet 5: kraftfullhet

Figur 9 visar vitsippor i Skogspartiet, dessa kan anses vara ett exempel på det skira och ömtåliga. Där finns också blommande träd som ett exempel på det skira och ömtåliga. I delområdet finns inga exempel på sådant som utstrålar kraft.

I Den ursprungliga delen finns solitärträd i form av pelarekar samt en tujaallé som visas i figur 10, dessa är exempel på sådant som utstrålar kraft. I delområdet finns också blommor i gräsmattan och blommande buskar som exempel på det skira och ömtåliga.

På Hammarby kyrkogård finns det både uttryck för det skira och det kraftfulla. Exempelen på kraft återfinns i Den ursprungliga delen medan skira element återfinns i de båda delområdena.

Till vänster figur 9: Vitsippor i Skogspartiet visar en skirhet.

Till höger figur 10: En tujaallé i Den ursprungliga delens visar kraftfullhet.

Parkkvalitet 6: social status

I Skogspartiet finns inga tydliga element som utstrålar hög skötsel som till exempel en formklippt häck. Kring gravarna växer inget sly, vilket kan ses i figur 11, detta vittnar om att viss skötsel finns runt gravområdet i Skogspartiet.

I Den ursprungliga delen finns krattat gravgrus, formklippta häckar och klippt gräs.

Den ursprungliga delen på Hammarby kyrkogård visar tecken på hög förvaltning och bearbetning vilket enligt Sorte (2005) kan ge en hög social status och är en viktig del i en god park. Detta delområde ger intrycket av att vara strikt och tuktat vilket den klippta häcken i figur 12 kan vara ett exempel på. Skogspartiet har istället en skogslik karaktär och skötsel och bearbetning är inte lika framträdande här som i Den ursprungliga delen. Skogspartiet är dock inte igenväxt vilket kan tyda på att även den till viss del sköts.

Till vänster figur 11: Avsaknaden av sly vara ett tecken på viss skötsel kring gravarna i Skogspartiet.

Till höger figur 12: En klippt häck och klippt gräsmatta visar att det sker en hög skötsel i Den ursprungliga delen vilket tyder på en hög social status.

Parkkvalitet 7: affektion

I Skogspartiet på Hammarby kyrkogård finns äldre tallar som spår av det förflutna. Även mossa på stenar, som i figur 13, ger känslan av dåtid och något gammalt.

I Den ursprungliga delen finns också äldre träd vilket enligt Sorte (2005) speglar platsen ålderdom och kan få människan att känna affektion. Den gamla eken i figur 14 kan vara ett sådant exempel.

Till vänster figur 13: I Skogspartiet skapas en känsla av affektion genom att mossa på stenar ger ett åldrat intryck.

Till höger figur 14: En stor gammal ek i Den ursprungliga delen ger ett intryck att platsen är gammal.

Parkkvalitet 8: originalitet

På Hammarby kyrkogård finns inga uppenbara exempel på originalitet. De flesta elementen på kyrkogården är väl samstämda och bjuder på få överraskningar. Däremot är Hammarby kyrkogård, med dess naturliga element, en plats som är olik den hårdgjorda staden och många människors vardag. Detta menar Sorte (2005) är en miljö för återhämtning.

Küller (1980) menar att det oväntade bidrar till originaliteten på en plats. På Hammarby kyrkogård fann vi inga exempel på sådant som för oss är oväntat.

Sammanfattning av Sortes (2005) åtta parkkvaliteter som finns på Hammarby kyrkogård

Flera av Sortes (2005) *parkkvaliteter* återfinns på Hammarby kyrkogård i sin helhet. På Hammarby kyrkogård finns varierande vegetation vilket kan bidra till *trivsamheten*. Där finns också exempel på *komplexitet* med olika sorters träd och textur i deras blad. Inom de båda delområdena finns element som bidrar till *helheten* i respektive område. Bara ett fåtal element bröt helheten. *rumslighet* på Hammarby kyrkogård skapas av varierande topografi och inramande häckar medan *kraftfullhet* återfinns i en ståtlig tujaallé och skira vitsippor. Kyrkogårdens formklippta häckar är ett exempel på *social status* och äldre träd ett exempel på *affektion*. På Hammarby kyrkogård hittades inga exempel på *originalitet*.

Restorativ miljö 1: tyst fascination

I Skogspartiet på Hammarby kyrkogård finns det olika arter av träd vilket ger en variation i bladfärger och bladformer. Där finns också blommande träd och buskar som exempel på årstidsväxling. Bänken i figur 15 gör det möjligt att sitta ner och lyssna på fågelsången, höra vindens sus och fascineras av blommorna som växer i gräset intill. Fågelholkar gör det möjligt att uppleva *tyst fascination* genom att betrakta djurlivet. Också skuggspelet genom trädens grenar kan fascinera.

I Den ursprungliga delen överröstar ljudet från trafiken fågelsången. Där finns en mångfald av träd med olika bladfärger och bladformer. Blommande buskar, som i figur 16, visar hur årstiderna växlar. Bänkarna i Den ursprungliga delen är vända mot gravarna och intill dem finns inga betydande detaljer att sitta och fascineras av.

De naturliga inslagen i de båda delområden kan visa goda exempel på *tyst fascination* genom årstidsväxlingar. Vid besöken blommade buskar, träd och vårblommor och till hösten kan möjligen lövens höstfärger bidra till upplevelsen av *tyst fascination*.

Till vänster Figur 15: En bänk i naturen ger besökaren möjligheten att uppleva *tyst fascination* i Skogspartiet.

Till höger Figur 16: I Den ursprungliga delen finns exempel på årstidsväxlingar.

Restorativ miljö 2: vandrande i små utrymmen

I Skogspartier finns brutna siktlinjer, som kan ses i figur 17, dessa uppstår genom slingrande vägar, häckar och variation i topografi.

Figur 18 visar raka gångvägar och låga häckar, detta ger långa siktlinjer i Den ursprungliga delen.

Det finns tydliga skillnader mellan de två olika delområdena och hur de uppfattas som en plats med förlängning och mystik. I Skogspartiet slingrar sig vägen och skapar en känsla av förlängning och nyfikenhet medan Den ursprungliga delen med sina långa siktlinjer är överblickbar utan överraskningar.

Till vänster Figur 17: Vägen slingrar sig upp på en kulle i Skogspartiet där sikten är skynd vilket ger en känsla av att rummet är litet men fortsätter längre bort.

Till höger Figur 18: De långa siktlinjerna i Den ursprungliga delen ger inte en känsla av förlängning.

Restorativ miljö 3: avskiljning från störningar

Under kvaliteten *avskiljning från störningar* har Hammarby kyrkogård som en helhet analyserats och hur denna avskiljs från sin omgivning. Den största störningen som upplevs på Hammarby kyrkogård är bullret från Dag Hammarskjölds väg. Denna avskärmas med buskar, träd och sly som kan ses i figur 19. Hammarby kyrkogård omges av en stenmur i öst och norr, en granhäck i söder och skogen i västlig riktning.

Figur 19: Träd, buskar och sly avskärmar Hammarby kyrkogård visuellt från Dag Hammarskjölds väg vilket skapar en känsla av avskildhet.

Restorativ miljö 4: trä, sten och gammalt

Materialet som används på Hammarby kyrkogård är genomtänkt och smälter in i omgivningen. Exempel på detta återfinns i Skogspartiet i form av bänkar av trä vilket kan ses i figur 20. I Skogspartiet finns också mosstäckta stenar som ger ett åldrat intryck och bidrar till kvaliteten *trä, sten och gammalt*.

Också i Den ursprungliga delen är bänkarna av trä och en stenmur smälter in i sin omgivning.

Figur 20: Bänk i trä ger ett naturligt intryck som smälter in i omgivningen.

Sammanfattning av restorativ miljö på Hammarby kyrkogård

Platsbesöket visar kvaliteter hos en restorativ miljö på Hammarby kyrkogård där besökaren kan sitta ner på en bänk, titta på djur, se årstidsväxlingar i lövens olika färger och uppleva *tyst fascination*. Slingrande vägar skapar nyfikenhet och är ett exempel på *vandrande i små utrymmen* på Hammarby kyrkogård. Klippta häckar, topografi och träd skapar en plats med *avskiljning från störningar* och bänkar i trä smälter in i sin omgivning och är ett exempel på det som Kaplan, Kaplan och Ryan (1998) valt att kalla *trä, sten och gammalt*.

4. Diskussion

I diskussionen redogörs för resultatets betydelse för Hammarby kyrkogård, den urbana staden och landskapsarkitekten. Först förs en diskussion om resultatets allmängiltighet och bidrag till förståelsen om varför kyrkogårdar är uppskattade grönytor. Därefter diskuteras resultatets begränsningar och bidrag. Vidare förs en metoddiskussion om tillförlitlighet och alternativa metoder. Slutligen presenteras en slutsats.

4.1 Resultatdiskussion

Detta kandidatarbete syftar till att, utifrån ett exempel, undersöka kyrkogårdarnas potential som mångfunktionella platser samt föra en diskussion om dess flera användningsområden och konflikter dem emellan.

Platsbesöket har kunnat visa att Hammarby kyrkogård i sin helhet har många av Sortes (2005) *parkkvaliteter* och Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) *kvaliteter för en restaurativ miljö*. Däremot finns det olika kvaliteter i de olika delområdena. Exempelvis återfanns *tyst fascination* i högre grad i Skogspartiet medan Den ursprungliga delen kan anses ha högre *social status* genom sina många klippta häckar. Dessa skillnader mellan de olika delområdena visar på att kyrkogårdens karaktär har betydande roll för vilka av Sortes (2005) *parkkvaliteter* och Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) *kvaliteter för en restaurativ miljö* som går att finna där. Därför är det också troligt att om de båda teorierna skulle användas som analysvertyg på någon av de andra typerna av kyrkogårdar som Forslund et al. (2014) beskriver (gruskyrkogård, gräskyrkogård, landskapskyrkogård, parkkyrkogård, skogskyrkogård, ödekyrkogård) skulle resultatet se annorlunda ut. Hade därför exempelvis en gruskyrkogård valts som exempel i detta kandidatarbete hade möjligen en variation av naturelement saknats och få exempel på Sortes (2005) kvalitet *trivsamt* hade hittats. Olika typer av kyrkogårdar kan ha vilt skilda karaktärer (Forslund et al. 2014) och resultatet av undersökningen på Hammarby kyrkogård kan därför inte anses vara allmängiltigt. Möjligen kan kyrkogårdar som liknar Hammarby kyrkogård till utseende och innehåll också ha ett antal av Sortes (2005) *parkkvaliteter* samt Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) *kvaliteter för en restaurativ miljö*.

Resultatet av detta kandidatarbetes platsbesök och litteraturstudie kan ge en förklaring till varför kyrkogårdar, som ett flertal studier visat (Deering 2016; Evensen, Nordh & Skaar 2017; Garbalov 2018; Skår, Nordh & Swensen 2018), är uppskattade grönytor för rekreation. Parkkvaliteterna och de restaurativa kvaliteterna skulle i sin tur kunna förklara varför människor uppskattar kyrkogården som en plats för rekreation. Det blir därav också möjligt att spekulera i om Hammarby kyrkogård, i samband med nyexploatering i närområdet, i framtiden skulle kunna få fler besökare som kommer dit för rekreation därför att de uppskattar den som en kvalitativ, bostadsnära, grön miljö.

Kyrkogården är ofta en uppskattad miljö där de restaurativa kvaliteterna kan spela stor roll. Flera tidigare studier (Deering 2016; Evensen, Nordh & Skaar 2017; Garbalov 2018; Skår, Nordh & Swensen 2018) har kunnat visa att kyrkogårdar har uppskattade kvaliteter utöver funktionen som begravningsplats. Att kyrkogården är

en plats för stillhet och eftertanke är några av de uppskattade kvaliteterna för besökare (Skår, Nordh & Swensen 2018). Resultatet av platsbesöket på Hammarby kyrkogård visade att många av Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) *kvaliteter för en restaurativ miljö* återfanns på kyrkogården. Möjligen skulle det kunna vara de restaurativa kvaliteterna på en kyrkogård som gör den till en uppskattad plats för stillhet och eftertanke.

Olika aktiviteter på en kyrkogård kan ge upphov till konflikter, det är därför viktigt att visa hänsyn. Tidigare studier har kunnat visa på att vissa aktiviteter, såsom att dricka alkohol på kyrkogården (Swensen, Nordh & Brendalsmo 2016), cykla, jogga och sola (Evensen, Nordha & Skaar 2017) anses olämpligt. Samtidigt visar annan forskning att jogging kan vara en accepterad aktivitet att utföra på kyrkogården så länge andra besökare respekteras (Grabalov 2018). I ett flertal andra studier lyfts det också fram att det är viktigt att visa respekt på kyrkogården (Swensen, Nordh & Brendalsmo 2016; Skår, Nordh & Swensen 2018). Utifrån detta kan det konstateras att konflikter kan uppstå när annan aktivitet sker på en kyrkogård och någonting som anses vara respektlös för en person kan anses vara okej för en annan. Det blir därför viktigt att visa hänsyn till kyrkogårdens ursprungliga funktion vid användandet av kyrkogården som en mångfunktionell plats.

4.2 Resultatets begränsningar och bidrag

Resultatet har begränsningar genom sina avgränsningar. En stor del av de studier som tas upp i teoribakgrunden har gjorts på kyrkogårdar i Europa. Därför går det inte att säga att kyrkogårdar används på liknande sätt, för rekreation, i andra kulturer och i andra delar av världen. En annan begränsning är att Sortes (2005) *parkkvaliteter* och Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) *kvaliteter för en restaurativ miljö* enbart har använts som analysverktyg vid platsbesök på endast en kyrkogård. Vid platsbesök på flera kyrkogårdar med olika karaktärer och en jämförelse dem emellan hade fler generella slutsatser kunnat dras.

Resultatet av detta kandidatarbete kan vara ett komplement till förståelsen av varför människor väljer att använda kyrkogården i syfte för rekreation. Resultatet visar också på att Sortes (2005) och Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) teorier kan användas vid analys av kyrkogårdar. Dessa teorier skulle därför kunna användas av landskapsarkitekter i gestaltandet av sådana miljöer.

4.3 Metoddiskussion

Nedan diskuteras hur arbetet hade kunnat göras annorlunda, om metodens tillförlighet och alternativa metoder. Här diskuteras också Sortes (2005) och Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) teorier.

Metoden har bestått av en litteraturstudie och ett platsbesök. Det gick inte att hitta någon litteratur som presenterade en metod för att värdera en kyrkogårds gröna miljö. Därför användes istället Sortes (2005) teori om *parkkvaliteter* och Kaplan, Kaplan och Ryans (1998) teori om *kvaliteter för en restaurativ miljö*. Dessa teorier ansågs lämpliga då hypotesen var att kyrkogården eventuellt kunde ha samma kvaliteter som en grön miljö.

Egna observationer av hur kyrkogårdsbesökarna använder Hammarby kyrkogård hade kunna ge ett mer utförligt resultat. Detta hade kunnat visa på hur Hammarby kyrkogård används idag och vilka aktiviteter som förekommer där. Utifrån de egna observationerna hade det eventuellt också varit möjligt att dra paralleller mellan Hammarby kyrkogårds kvaliteter och hur den används. Om observation hade valts som metod hade det också varit intressant att välja en mer centralt belägen, mer välbesökt, kyrkogård som troligen hade kunnat ge många exempel på aktiviteter.

Egna tolkningar av teorierna som använts vid platsbesöken har påverkat resultatet. Sorte (2005) beskriver de olika parkkvaliteterna men ger inte konkreta exempel, därför har egna tolkningar gjorts vilket har påverkat resultatet. Andra människor med annan bakgrund skulle kanske värdera och tolka, både omgivningen och Sortes (2005) teori, annorlunda vilket skulle kunna ge ett annat resultat. Kaplan, Kaplan och Ryan (1998) ger exempel på de olika kvaliteterna i litteraturen, dessa användes som grund vid platsbesöket för att hitta likvärdiga exempel på kyrkogården. Likaså gav detta ett subjektivt resultat.

4.4 Slutsats

Kyrkogårdar kan ha parkkvaliteter men lämpar sig inte för alla sorters aktiviteter. De kan därför inte ersätta parker men kan möjligen ses som en annan form av rekreativ grön yta i staden som möjligen lämpar sig bäst för restaurativa aktiviteter.

Med stöd i detta kandidatarbete, den litteratur som ligger till grund för det och analysen av platsbesöken är slutsatsen att kyrkogårdar kan fungera som mångfunktionella platser i den allt tätare staden. Frågan kvarstår för vilka aktiviteter kyrkogårdsmiljön lämpar sig och hur de ska kunna pågå sida vid sida med begravningsverksamheten, detta är ett ämne för fortsatta studier.

5. Referenser

Artiklar

- Evensen, K.H., Nordh, H. & Skaar, M. (2017). Everyday use of urban cemeteries: A Norwegian case study. *Landscape and Urban Planning*, 159, ss. 76–84.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.landurbplan.2016.09.019>
- Grabalov, P. (2018). Public life among the dead: Jogging in Malmö cemeteries. *Urban Forestry & Urban Greening*, 33, ss. 75–79.
<https://doi.org/10.1016/j.ufug.2018.01.027>
- Haaland, C. & van den Bosch, C.K. (2015). Challenges and strategies for urban green-space planning in cities undergoing densification: A review. *Urban Forestry & Urban Greening*, 14 (4), ss. 760–771.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.ufug.2015.07.009>
- Nordh, H. & Evensen, K.H. (2018). Qualities and functions ascribed to urban cemeteries across the capital cities of Scandinavia. *Urban Forestry & Urban Greening*, 33, ss. 80–91. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2018.01.026>
- Skår, M., Nordh, H. & Swensen, G. (2018). Green urban cemeteries: more than just parks. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 11 (3), ss. 362–382.
<https://doi.org/10.1080/17549175.2018.1470104>
- Swensen, G., Nordh, H. & Brendalsmo, J. (2016). A green space between life and death – a case study of activities in Gamlebyen Cemetery in Oslo, Norway. *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, 70 (1), ss. 41–53. <https://doi.org/10.1080/00291951.2015.1102169>
- Taylor, A., Wiley, A., Kuo, M. & Sullivan, W. (1998). Growing Up in the Inner City. *Environment and Behavior*, 30 (1), ss. 3–27.
<https://doi.org/10.1177/0013916598301001>
- Ulrich, R. (1984). View Through a Window May Influence Recovery from Surgery. *Science*, 224 (4647), ss. 420–421.
<https://www.jstor.org/stable/1692984>
- Uslu, A. (2010). An ecological approach for the evaluation of an abandoned cemetery as a green area: The case of Ankara /Karakusunlar cemetery. *African Journal of Agricultural Research*, vol. 5 (10), ss. 1043–1054.
<http://www.academicjournals.org/AJAR>

Bilder

Figur 1. Lantmäteriet. *GSD-Ortofoto, raster*. URL: <https://zeus.slu.se/get/?drop=get> [2019-05-17]

Böcker

- Ariès, P. & Ranum, P. (1975). *Western Attitudes Toward Death: From the Middle Ages to the Present*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lundquist, K. (1992). Från beteshage till trädgård - kyrkogårdens historia. I Bucht, E. (red.) *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Alnarp: MOVIMUM, ss. 12-34
- Küller, R. (1980) Architecture and Emotion. I Mikellides, B. (red.) *Architecture for People: Explorations in a new humane environment*. New York: Holt, Rinehart and Winston, ss. 77-100.
- Deering, B. (2010) From Anti-social Behavior to X-rated: Exploring Social Diversity and Conflict in the Cemetery. I Maddrell, A. & Sidaway, J D. (red.) *Deathscapes: Spaces for Death, Dying, Mourning and Remembrance*. Farnham: Routledge, ss. 75-91.

- Robinson, N. (2016) *The Planting Design Handbook. 3. uppl.* London & New York: Routledge.
- Sorte, J.G. (2005) *Parken för Homo Urbanis - stadsmänniskan.* I Johansson, M & Küller, M (red.) *Svensk miljöpsykologi.* Lund: Studentlitteratur, ss. 227–244.

Länkar

- Nationalencyklopedin (u.å). *Kyrkogård.*
<https://www.ne.se/s%C3%B6k/?t=uppslagsverk&q=kyrkog%C3%A5rd> [2019-05-07]
- Svenska Akademien (2018). *Rekreation.*
<https://svenska.se/saol/?id=2443356&pz=7> [2019-05-16]
- Svenska kyrkan (u.å). *Hammarby kyrkogård.*
<https://www.svenskakyrkan.se/uppsalakyrkogardar/hammarby-kyrkogard> [2019-04-25].

Rapporter

- Berg, P.G. (2015). *Fungerande täthet i framtidens städer.* Tidningen Utemiljö: Gröna Fakta 2/2015, ss. 4–5. <http://www.tidningenutemiljo.se/wp-content/uploads/2015/04/Gr%C3%B6na-Fakta-nr-2-2015-F%C3%B6rt%C3%A4tning.pdf>
- Forslund, B., Holm, R., Johansson, K., Lerneus, U., Lundstedt, S., Malm, C., Sahlgren, M., Årbrandt Johansson, E. & Sörensen, A.-B. (2014). *Begrepp i begravningsverksamhet.* Movium, SLU. (Stad och Land; 185).
http://www.movium.slu.se/system/files/news/10260/files/begrepp_i_begravningsverksamhet_141007.pdf
- Moorehouse, A.K. & Hassen, H. (2004). *Protecting Pioneer Cemetery Prairies: Balancing the Need to Preserve Cultural and Natural Heritage Values.* Proceedings of the North American Prairie Conferences. 81., s. 7.
<http://digitalcommons.unl.edu/napcproceedings/81>
- Uppsala kommun (2016). *Planprogram Ulleråker.* Uppsala: Uppsala kommun.
https://www.uppsala.se/contentassets/cafa814331eb484cb87f26ceb2009e4f/planprogram_ulleraker_webb.pdf